

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך ל, תשלי"ט

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

- ע — לערבית ح ;
 ק — לערבית ق ;
 ר — לערבית ر (לשונית);
 ת — (לא-דגושה) לערבית ث (th אנגלית, פגון thin).
 .(thin

נחום מ' ברונזניק

הערות ל"ש"י עגנון כמעשיר המילון העברי"

מנחם מורשת בקונטרסו (לשוננו לעם, טבת תשל"ח) וב"מילואים והערות" (שם, אייר-סיון תשל"ח) זוקף לזכותם של עגנון כמה חידושי לשון, הנמצאים במקורות קדומים. האמת היא, שכל זמן שאין בידינו מילון היסטורי שלם של הלשון העברית יהיה משום סיפון בקביעת ראשונותו של כל חידוש לשון, ולכן גם לאחדות מקביעותיי בשורות הבאות עלולים להימצא מקורות עוד יותר קדומים. אך על כל פנים אין לקרוא את שם עגנון עליהם.

1. רומחו פפועל (עמ' 77) נמצא במדרש: אם בא יצרך להשחיקך, רמחהו בדברי תורה (ב"ר כב, ובשינויי נוסח, מהד' תיאודור-אלבק עמ' 212, ובמדה"ג בראשית, עמ' קיז).
2. מהוסק כהפעל אינו "צורה אנאלוגית לארמית או גזירה מהשם 'הסקה'", כפי שקובע מורשת (עמ' 79, הערה 27), אלא מבוסס על תקדימים בדקדוק המקראי. אם פי בדרך כלל הה"א של בנייני הפעיל והפעל נבלעת בפניו ובעתיד, נמצאים

במקרא כמה מקרים, שבהם הה"א מתקיימת, כגון: יהושיע
(שמ"א יז, מז) במקום "יושיע"; מהקצעות (יחזקאל מו, כב)
במקום "מקצעות". ונראה שעל יסוד תקדימים כגון אלה החליט
עגנון לקיים את ה"א ההפעל בבינוני מהוסק, כשהוא משמש
בהוראה של חימום תנור כדי להבדילו מן הבינוני "מוסק"
כשהוא משמש בהוראה של התקבלות מסקנה.

3. הביטוי "אתה מרפט את שפתותיך בשבחוי" (עמ' 82)
מבוסס על צירופים של שני ביטויים תלמודיים: שפתותיהם של
זקנים מתרפטות (שבת קנב, ע"א); עד שיבלו שפתותיכם מלומר
די (תענית ט, ע"א). ובמקום לנסח "אתה מבלה שפתותיך
בשבחוי", כחיקוי לביטוי התלמודי שלמעלה בסמוך, ניסח עגנון
לשם גיוון "אתה מרפט שפתותיך בשבחוי", היות וניתן
להשתמש בפועל זה לגבי שפתיים פפי הנמצא בתלמוד.

4. אשר לנתפועל נתחונן (עמ' 82) ערפב הכותב שתי
הוראותיו הנפרדות, האחת: ניחן; ולזו לא מצאתי לפי שעה
מקור. והשנית: בפיטוי "נתחוננה דעתוי", בהוראה של נתיישבה
דעתו, ולזו יש מקור מפורש בתלמוד (ברכות ל ע"ב).

5. אכרזתה בהוראה של מכירה פומבית (עמ' 85) נמצאת
בתלמוד (בבא מציעא לה ע"ב ועוד).

6. חידושו של עגנון סייח בהוראת ס ח (עמ' 85) מבוסס
על המאמר בתלמוד: אמאי קרי ליה [= למה קוראים לו] סִיח
(לפי ניקודו של יאסטרוב במילונו עמ' 978, סִיח)? שמהלך אחר
סיחה נאה (בבא בתרא עח ע"ב). פירושו של דבר: בן חמור
נקרא בשם "סייח", משום שהוא נמשך והולך אחרי דיבור נעים
(והשוה דברי ר"ל גינצפורג, פירושים וחידושים בירושלמי,

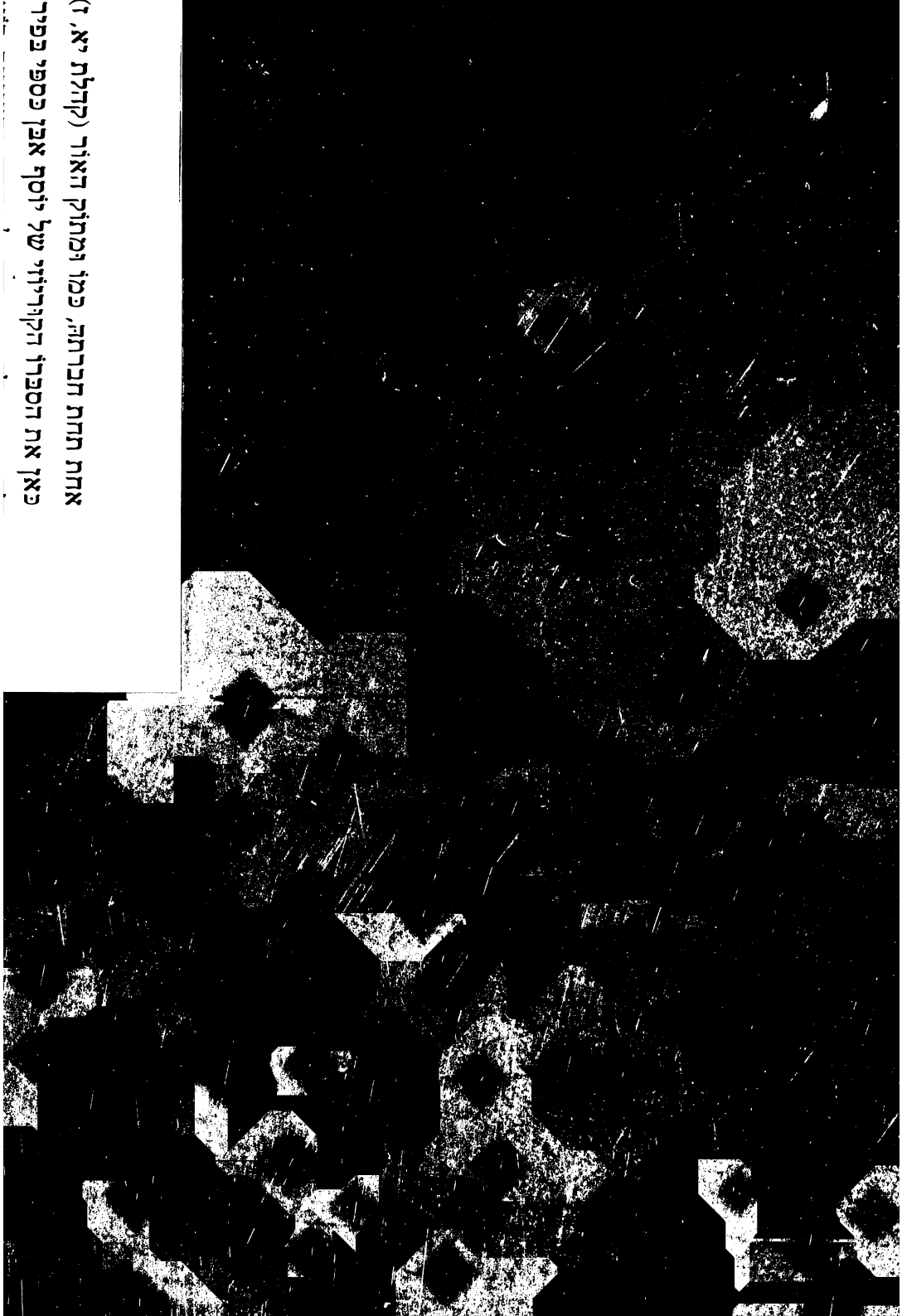
ח"ד, עמ' סו, המסכם את כל הנאמר בפירוש מאמר זה). מכאן למד עגנון להשתמש בפינוני סייח במשמעות דיבור ושיחה.

7. לשם בית מלח במשמעות ממלחה (עמ' 89) יש מקביל בשם בית חרוסת לכלי המכיל חרוסת (פסחים ל ע"ב).

8. הביטוי שרי גזרות (עמ' 91) הוא פנראה חיקוי לביטוי דייני גזרות, שלפי דברי התלמוד (כתובות קה ע"א) פירושו דיינים הממונים על ענייני קנסות.

9. היה מופשט מכל ענייני העולם (עמ' 93) הוא ביטוי רווח למדיי בספרותה של החסידות, והנה כמה דוגמאות לזה מתוך הספר "דרך אמת" לר' משולם פייביש מזבאריז, כפי המובא אצל הורודצקי בספרו "החסידות והחסידים", מהד' רביעית, ספר שני: אנו צריכים להפשיט עצמנו. . . . מפל ענייני העולם הזה (עמ' קכט); להיות מופשט מתאוות הזמן (שם); רק מי שהוא מופשט מגשמיות יכול להגיע למדרגת אהבה ויראה (עמ' קלב).

10. הצירוף ראה ריח (עמ' 93) מבוסס על הפסוק: ראה ריח בני פריח שדה (בראשית כז, כז). נכון, שהפירוש המקובל הוא שהציווי "ראה" משמש כאן בהוראה של "הנה", אך הרד"ק (ספר השרשים, עמ' תרעז) מפרשו בהוראה של הרגשה: "לפי שהרגשת העין היא גדולה משאר ההרגשות, נשאלות שאר ההרגשות לה, כמו . . . ראה ריח בני". וכן מפרש חזקוני בבראשית שם: "ראה ריח, לשון ראה נופל על כמה דברים". וכבר עמד אבן עזרא על הצירוף "הבאשתם את ריחנו בעיני פרעה" (שמות ה, כא), והוא מעיר: "ודע, פי חמש ההרגשות מתחברות במקום אחד למעלה מהמצח, על פן אמרו הרגשה

אחת מתחת חכמתה, פמו ומחוק האור (קהלת יא, ז)
נאן את הספרו הקורניתי של יוסף אפן כספי פפיר

- לבבי הרחיבו (תהלים כה, יז) — כמפורש באבן עזרא שם.
15. הביטוי מתלה אני על רגליי (עמ' 96) נוצר ללא ספק בהשפעת הביטוי המדרשי מתלה בעקבו (ב"ר כב, ו) בהוראה של מתרומם על עקבו, ומורשת בעצמו עמד על מקור זה, ולא אוכל הבין למה דחה את זה במלים "ואינו דומה". המעניין בדבר הוא, שביטוי זה וכן הפועל "רומחו" (לעיל מספר 1) המופיעים בסיפור "לפנים" נמצאים שניהם באותו הקטע המדרשי, וזה עשוי לחזק עוד יותר את קביעתנו.
16. הצורה חזקת (עמ' 99) נמצאת אצל ינאי: חזקים על כל לכן צרויה דומים (פיוטי ינאי, מהד' זולאי, עמ' קמ).
17. הצורה עומלת (עמ' 99, הערה 90) נמצאת במקור יותר קדום מזה שמובא אצל בן-יהודה, והוא בתלמוד, סנהדרין צט ע"ב.
18. הביטוי ביטלתי מן התורה (עמ' 190), בפיעל, נמצא בשינויי נוסחאות למשנה אבות ד, י במשניות דפוס וילנא, וכן בפירוש מחזור ויטרי למשנה ורמז לגרסה זו הרשב"ץ בפירוש "מגן אבות" למשנה שם.
19. הביטוי נשתקל מילולו (עמ' 191) בא מן הביטוי הארמי "אישתקיל מילוליה" (חגיגה ב ע"ב).
20. הכותב שוגה בהסברו של משומם בביטוי השיקוף המשומם (עמ' 191). הביטוי לקוח מדניאל יא, לא, ופירושו של הבינוני משומם הוא: מעורר זנעה.

כנספח להערות אלה כדאי להסביר את השימוש של הפועל רמחהו במאמר: אם בא יצרן להשחיקן, רמחהו בדברי תורה

(לעיל הערה 1). נכון, שהתורה משולה לחרב, וכן נדרש הפסוק "רוממות אל בגרונם וחרב פיפיות בידם" (תהלים קמט, ו) על התורה (ב"ר סוף פכ"א, פסיקתא דר"כ, מהד' מנדלבוים, עמ' 207). וכן מתורגם הפסוק "כלם אחוזי חרב מלומדי מלחמה" (שה"ש ג, ח) בתרגום שם על דברי תורה, ובמיוחד נדרש הפסוק "וחרב פיפיות בידם", על קריאת שמע (ברכות ה ע"א), ועל יסוד זה פייט הפייטן: איחדה שמו פחרב דוקרה / דוקרה שוטן אף וכל יצר הרע (מחזור ליום פיפור, מהד' גולדשמידט, עמ' 284). אך יש לשאול, אם כך הדבר, למה השתמש בעל המאמר במאמר הנידון ברומח, ולא בחרב.

ברם הסיבה לזה היא, משום שבמאמר הנידון מדובר על יצר הרע של זנות, כפי המתקבל מן "להשחיקך", שפירושו הוא להביא אותך לידי שחוק וקלות ראש, וכידוע, שחוק וקלות ראש מרגילים את האדם לערוה (אבות ג, יג). מעתה ניתן לשער, שלכן נמשלו דברי התורה במלחמתם נגד יצר הרע של זנות לרומח, משום שהלוחם הראשון נגד זנות היה פינחס, והוא השתמש ברומח לדקור את הנואף והנואפת (במדבר כה, ז, ח).

נוסף על זאת יש להציע בדרך אולי ואפשר, ששימוש של רומח כדימוי לדברי תורה נעוץ בעובדה, שצדו השני של הרומח, וכן של השפוד, ששימש לפעמים פרומח, היה חלול, וכפי שהוכיח דניאל שפרבר (*Revue Des Études Juives*, כרך קכד, 1965, 179–184), השתמשו החיילים החשמונאים, וכן היונים, בעת הצורך בצד זה החלול להדליק בו אש, והיה משמש להם פנר או פאבוקה. מבחינה זו הסמל של רומח הולם את

התורה, שכן גם התורה מצד אחד היא משמשת ככלי זין להילחם
כנגד יצר הרע, ומצד שני היא דומה לאש (דברים לג, ב; ירמיה
כג, כט) ולאור (משלי ו, כג).

א ס ף מ א ל י

ל"מקראות ומאמרות באיגרות שד"רים"

(מאת פרופ' י' רצהבי "לשוננו לעם" רפ"ז-רפ"ח) *

3. בְּמִדְבַּר קְדָמוֹת—דִּיבּוּר קוּדֵם, מִכְתָּב קוּדֵם.
יְסוּדוֹ בְּדִבְרֵי ב', כו. אֲבָל יֵשׁ לִזְכוֹר, שֶׁהַמְלָה מְדַבֵּר נִמְצָאת
בְּמִקְרָא בַּהוֹרָאת דִּיבּוּר: "וּמִדְּבַרְךָ נִאוּה (שִׁיה"ש ד, ג)".
9. אֲגִרַת פֶּת מַחְלַת — אִיגְרַת צֶעַר וְנִכְאִים.
יְסוּד־הַצִּירוּף בְּשֵׁם־עֵצִים פְּרִטִי — פְּפִי שְׁצִיִּין הַמַּחְבֵּר — וְגַם
בְּפִסּוּק "תּוֹחַלַת מִמְּשָׁכָה מִחֶלֶה לֵב (משלי יג, יב)".
יֵשׁ לְשִׁים לֵב לְמוֹבָאָה: "וְעַתָּה הֵטוּ אוֹזְנֵכֶם לְדַבְּרֵי אִגְרַת בַּת
מַחְלַת לֵב" — בַּהֲשֹׁנָאָה לְמִקּוֹר הַמִּקְרָאִי: בְּמִקְרָא —
מַחְלָה בַּה"א בְּסוֹפָה הִיא פּוֹעֵל בְּבִינּוֹנֵי הַפְּעִיל בַּהוֹרָאת
גְּרִימָה; בְּפִיטוּי שְׂבִאיגְרַת: מַחְלַת בְּתִי"ו בְּסוֹפָה הִיא חֶלֶק שֶׁל
צִירוּף שְׁמָנִי (מַחְלַת — נִסְמַךְ לְסוֹמֵךְ לֵב).
12. עוֹמֵד בְּעֵוֹרָה — מוֹשִׁיט סִיּוּעַ וְעֹזְרָה.
הַשׁוּה סֹדֵר הָעֵבֹדָה שֶׁל יוֹהֵכ"פ: "וְהַפְּהָנִים וְהָעַם הָעוֹמְדִים

* [בינתיים יצא ספרו של י' רצהבי "אוצר לשון הקודש שלבני תימן".

ובו שפע עצום של צירופים מעין אלה.]